

Popular uprising in the Kokan Khanate in 1873-1876

Sobirov Jamshidbek

Andijan State University

3rd year student of the Faculty of History

Annotation: During the years when the Russian state was waging a war of aggression against the Khanate of Bukhara and Khiva, the Khanate of Kokan was going through a deep political and socio-economic crisis. By this time, regions of the khanate such as Okmachit, Turkestan, Sayram, Shymkent, Avliyota, Pishpak, Almaty, that is, almost half of the country, were occupied by Russia. The territory of the Kokan Khanate mainly consisted of the Ferghana Valley. Due to the shrinking of the territory of the khanate, the funds that went to the treasury decreased. And to fill the treasury, heavy and varied taxes and duties are imposed, resulting in many rebellions. The article discusses them.

Keywords: Kokan Khanate, Osh, Namangan, Andijan, Asaka, Polatkhan

Introduction

Qo'qon xoni Xudoyorxon so'nggi 10 yillik (1865-1875) hukmdorligida xalqni ayovsiz taladi, bu davr o'g'rilik va qotilliklarga to'la bo'ldi.

Ayni shu vaqtda chor istilochilari Qo'qon xonligini tugatishga kirishdilar. Qo'qon xoni Xudoyorxon qo'rqq va tadbirsiz bo'lganligi uchun vatan himoyasi yo'lida biron arzigulik ish qilmadi. Aksincha chor hukumati panohida o'z taxtida o'tirishni o'ylardi, xolos. U 1868 yili chorizm bilan sulh tuzdi va amalda Rusiyaga qaram bo'lib qoldi. Xudoyorxonning bu siyosati aholining g'azabini toshirib yubordi. Buning ustiga xonning zulmi tobora kuchayib bordi. Natijada 1872 yili xalq qo'zg'oloni ko'tarildi.

1876 yilgacha davom etgan bu qo'zg'olonga Marg'ilonlik Ishoq Mulla Xasan o'g'li boshchilik qildi. 1872 yilda bir guruh norozi zodagonlar Xudoyorning qarindoshlaridan bo'lgan Po'latbekni taxtga ko'tarmoqchi bo'lalilar. U taxtdan voz kechgach, fitnachilar roziligi bilan, Po'latbek ismini olgan Ishoq Mulla g'azovotning boshida turdi. Mulla Isxoq Marg'ilon shahriga yaqin Uxna qishlog'ida tug'ilgan. Mulla isxoq dastlabki ma'lumotni Tunqotar madrasasida olgan. 1867 yili Farg'onaga qaytib kelib, So'xdagi ko'chmanchi qirg'izlar orasida 2 yil yashaydi.

Keyinchalik Andijondagi masjidlardan birida imomlik qilgan, ayni paytda savdogarchilik bilan ham shug'ullangan. U soxta Po'latxon bo'lish taklifini Toshkentda qabul qilgan.

Sobiq hukmdor Olimxonning nevarasi sifatida siyosiy kurashga o'tlangan Mulla Isxoq Po'latbek xalqning Xudoyorxonga va Rossiyaga qarshiligini anglab, Namangan tumanidagi ko'chmanchi qabilalarning yordami bilan atrofiga 500 kishini to'plashga erishadi. Shu tariqa Po'latbek boshchiligidagi xalq qo'zg'oloni boshlanib ketadi. Bu vaqtgacha ham Mamur mergan boshchiligidagi Andijon tumanida, Ma'mun Shoumurzoq boshchiligidagi Chotqolda qo'zg'olon ko'tarilgan edi. Ammo ular xon qo'shinlari yordamida bostirilgan. Po'latxon boshchiligidagi xalq harakati o'sha qo'zg'olonlarning bevosita dvomi bo'ldi.

Po'latxon o'z atrofiga qirg'iz-qipchoqlardan askar to'playdi. 1873 yilda unga Abdurahmon oftobachi (Qo'qonning sobiq hukmdori Musulmonqulning o'g'li), Xudoyorxonning to'ng'ich o'g'li Nasriddinbek (Andijon hokimi) va akasi Murodbek (Marg'ilon hokimi) kelib qo'shiladilar. Xudoyorxon soxta Po'latxonga qarshi qo'shin yuborishga majbur bo'ladi. Ikki o'rtada bo'lgan jangda qo'zg'olonchilar mag'lub bo'lib, chekinadilar. Shundan keyin Po'latxon bir guruh kishilari bilan Chotqol tog'lariga qochadi. Ko'p o'tmay u yangi qo'shin to'plab, 1875 yili O'zgandagi qo'zg'olonga boshchilik qiladi. Bu qo'zg'olonni daf etish uchun Xudoyorxon unga qarshi 4 ming kishilik qo'shin yuboradi. Ammo bu qo'shin 1875 yil 17 iyulda qo'zg'olonchilar tomoniga o'tib ketadi. Andijon hokimi Nasriddinbek ham ertasi kuni 5 ming kishilik qo'shini bilan qo'zg'olonchilar safiga kelib qo'shiladi.

Bu orada O'sh, Namangan, Andijon, Asaka shaharlari qo'zg'olonchilar tomonidan ishg'ol etiladi. Ular Marg'ilonni ham egallab, Oltiariqqa yaqinlashadi. Qo'zg'olonni bostirishga ojizligini payqagan Xudoyorxon Rossiya imperiyasi suyanadi va fon Kaufmanga murojaat qilib, Qo'qonga rus qo'shini va zambaraklarini yuborishni so'raydi. Rossiya Xudoyorxon bilan siyosiy diplomatik o'yin olib borib, unga nisbatan makkorlik qiladi. Xudoyorxon 1875 yil avgustida o'z oilasi bilan Toshkentga, rus elchixonasi panohiga qochib boradi. U 70 kishilik ahli ayoli, 500 ga yaqin hamrohlari, 40 arava xazina bilan Toshkentga Turkiston general gubernatori fon Kaufman huzuriga panoh tortib kelgan. Kaufman 40 arava xalq boyligini musodara qilib, Xudoyorxonning o'zini Orenburgga surgan qiladi. Keyinchalik xon Orenburg tutqinligidan qochgan.

Xudoyorxon Qo'qondan chiqib ketishidan oldinoq yuqori tabaqa vakillari Qo'qon taxtiga Nasriddinbekni o'tqazadilar. Lekin Rossiya hukumati uni xonligini tan olmasdan, xonlikni batamom tugatish harakatini boshlab yuboradi. 1875 yil 9 avgustda urush harakatlar boshlanib ketadi. Birinchi harbiy to'qnashuv O'rg'ozida darasida bo'ldi. Bu yerda turgan 800 qo'zg'olonchiga qarshi polkovnik Yegashtin boshchiligidagi yaxshi qurollangan 100 askar hujum qiladi. Qo'zg'olonchilarning asosiy otryadi 14 avgust kuni rus qo'shinlari bilan uzoq kurash olib boradilar, lekin ular mag'lub bo'lib chekinadilar.

1875 yil avgusti o'rtalarida Toshkentdan qo'shimcha rus qo'shini Xo'jandga keladi. Barcha rus qo'shinlari Xo'jandda to'planadi. Bu qo'shin shaxsan fon Kaufman qo'mondonligida Qo'qon tomon yo'lga chiqadi va axram qal'asiga yetib keladi. 1875 yil 22 avgustda qattiq jang bo'ladi. Bu yerda 15 ming vatan himoyachilari bor edi. Ruslar artilleriya yordamida qal'ani zabt etadilar. Qo'zg'olonchilar Sirdaryo tomon chekinadilar. Qochganlarni ayovsiz ta'qib qilib

borishgan. Qal'a zambarak o'qlari ostida 10 minutda vayron bo'ladi. Solnomalarda yozilishicha: «Mahram atrofida qo'zg'olonchilar qancha talofot ko'rganini aniq raqamlarda ifodalash qiyin. To'siqlar orqasida va Mahram qal'asi ichida 100 dan ortiq murda topilib, dafn etildi. Mahram orqasidagi maydonda kazaklarning qilichi bilan chopilgan 1000 dan ortiq murdani otryaddagi yigitlar yig'ishtirib olishib, ko'mishdi; general fon Kaufmanning qo'riqchi bo'linmasi daryo yoqalab qochayotganlarni quvib, 100 kishini qilichdan o'tkazdi. Tog'dan tushib kelib otryadlarimizga qo'shilgan chavandozlar ham ko'p qurbon berishdi. Ulardan qanchasi o'lib, qanchasi yarador bo'lgani noma'lum. Juda ko'p qo'qonliklar Sirdaryoga cho'kib ketdi. Ochig'ini aytganda, shafqatsiz qirg'in ro'y berdi, chegaramizni buzishga jur'at etib, yerlarimizga bostirib kirishgani va bizga tobe odamlarning osoyishtaligini buzgani uchun munosib intiqom olindi».

Skobelevning ma'lumotnomasiga ko'ra, jang maydonidan 2000 salla yig'ib olingan; Vereshchagin buni ikkiga bo'ladi, ammo "jang chakki bo'lmadi" deb qo'shib qo'yan".

"Biz 39 zambarak (daryoga tushib ketgan to'p bu hisobga kirmaydi) 1500 miltiq, behisob nayza, qilich, cho'qmor, 50 dan ortiq tug', bayroq, nishonlarni o'lja qilib oldik. Qal'ada o'q-dori, snaryadlar va qo'rg'oshin hamda 1910 pud un, 837 pud guruch, 320 pud jo'xori saqlanayotgan katta omborxonalar topildi, 224 ta ot qo'lga olindi. Ko'rgan talofotlarimiz; 6 kishi o'ldirildi (1 qarorgoh zobiti, 4 oddiy askar va bir yigit), 8 kishi yarador (bir qarorgoh zobiti va 7 quyi amaldagilar) bo'ldi. Dushman talofotini 1200 kishi deyish mumkin. 149 zambarak o'qi, 29 raketa va 9.387 patron ishlatildi.

Jangdan keyin Kaufman Toshkent orqali podsho nomiga g'alaba, qo'lga tushgan o'ljalar va qurbonlar soni ma'lum qilingan telegramma yuboradi: "...dushman to'la mag'lub etildi: uning xonlik aholisiga ta'siri nihoyatda katta bo'ldi, ammo Mahram jangining oqibatlarini haqida oldindan bir narsa deyish qiyin. Xo'janddan kutilayotgan qo'shimcha ulov kelishi bilan Qo'qon sari harakatni davom ettiraman. Sizga tobe ulug' imperator qo'shinlari o'z shuhratiga munosib mardona jang qildi. Vazifa a'lo darajada bajarildi».

A.I.Terentevning bergan ma'lumotiga ko'ra; Aderkas (chor zobiti) Qashqar qishlog'ida dushmanning ot-aravalari bilan kelayotgan to'dalariga duch kelib qoldi. Ko'cha butunlay chang-to'zon bilan qoplangandi. Kazaklar chang to'dasiga qarata miltiqlardan o'q uzib, so'ng hujumga o'tishdi. Oqibatda to'rt bayroq, 25 miltiq, behisob qilich va nayza, bir qancha ot va yuk ortilgan 10 arava o'lja olindi. Biz talofat ko'rmadik. 40 ga yaqin dushman o'ldirildi». «Dushman (Namangandagi jang tafsiloti) Skobelevning hisobiga ko'ra 3800 kishini yo'qotdi. Uch kun ichida bizning talofatimiz; quyi amaldagilardan olti kishi o'ldi, 29 kishi yarador bo'ldi, 3 zobit yaralandi».

Xullas, 29 avgustda general K.P.Kaufman boshliq rus qo'shini Qo'qon shahriga g'olib sifatida kirib keldi. Qo'qon a'yonlari Xudoyorxonning o'g'li Nasriddinbek boshchiligidan undan kechirim so'raydilar. 1875 yil 22 senyabrda Nasriddinbek bilan Kaufman o'rtasida olib borilgan muzokaralardan so'ng tengsiz va sharmandali bitim imzolandi. Bu bitimga ko'ra Qo'qon xoni o'zini Rossiya saltanatining quli deb tan oldi, qo'shni xonliklar bilan hech qanday aloqalar va munosabatlar qilmaslikka va'da berdi. Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi barcha yerlar Rossiya ixtiyoriga o'tadigan bo'ldi. Qo'qon xonligiga qarshi olib borilgan urushda rus armiyasi ko'rgan 600 ming so'm hajmdagi zararni to'lash Qo'qon xonligi yelkasiga yuklatildi. Ayni chog'da

shartnomada 1876 yil 1 noyabrdan boshlab Qo‘qon xonligi Rossiya xazinasiga har yili 500 ming so‘mdan to‘lab borishi shart qilib qo‘yildi. Bu summa besh yil davomida protsent haqini to‘lash hisobidan kuchga kiradigan bo‘ldi.

Qo‘zg‘olonning asosiy aybdori Abdurahmon Oftobachini qo‘llab-quvvatlaganliklari uchun marg‘ilonliklarga 125 ming tillo hajmida tovon to‘lash majburiyati belgilandi. Xalqning og‘ir ahvolda yashayotganligini e‘tiborga olib 60 ming tilloni 1875 yil 21 oktabrgacha qolgan 65 minggini esa 1876 yil 21 oktabrgacha to‘lashga ruxsat berildi. Agar Marg‘ilon aholisi ushbu tovonni belgilangan muddatda to‘lamasa bu oltinlar Qo‘qon xonligi xazinasidan to‘lattirib olinadi, deb qayd qilindi, bitimda.

Shunday qilib, Qo‘qon zodagonlari mamlakatning erkini berib, faqat o‘z jonlarini saqlab qoldilar, xolos.

Qo‘qon xoni Xudoyorxonning qochishi, Nasriddinbek bilan Kaufman o‘rtasidagi tengsiz va sharmandali bitim xalq ommasining yangidan katta kuch bilan qo‘zg‘olon ko‘tarishiga sababchi bo‘ldi. Bu galgi qo‘zg‘olon markazi Andijon edi. Qo‘zg‘olonchilar Po‘latxon nomi bilan yurgan Ishoq mullani xon deb e‘lon qildilar. Po‘latxonga qarshi jo‘natilgan Kaufman otryadi Andijon ostonasida mag‘lubiyatga uchraydi. 1875 yil 7 oktabrda qo‘zg‘olonchilar xon qo‘shinini tor-mor keltirib Qo‘qonni egallaydilar. Nasriddinbek Xo‘jandga, ruslar panohiga qochadi. 11 noyabrda Skobelev qo‘mondonligidagi rus askarlari qo‘zg‘olonchilarga Baliqchi yaqinida zarba beradi. Terentev bu haqda shunday xabar beradi:

«...Baliqchi shahriga yorib kirib, dushman lageri egallandi. Tong otgandan keyin artilleriya shaharga o‘q ota boshladi, shu zahoti Skobelev 2-yondosh batolonga qarashli 2-rota va ellikta kazak otliq o‘qchilari bilan hujumga o‘tdi, dushmanning chekinishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun butun otliq askarlarni zambaraklar bilan shaharning orqa tomoniga yubordi. Jangga kirgan bo‘linmalar uchta istehkomni majaqlagandan keyin bozorni ishg‘ol qildilar va shu yerda tor ko‘chadan kelayotgan qipchoqlarning katta otliq olomoniga duch kelib qoldilar... Dahshatli ur-yiqit ichida merganlarimiz do‘ldek yog‘dirayotgan o‘qqa uchgan qipchoqlar bor-yo‘g‘i 20 qadam narida to‘da-to‘da bo‘lib yiqilar, ko‘cha yuzi ularning o‘ligiga to‘lib ketgan edi. Bu dahshatli jahannamdan bir amallab qutulib chiqqanlar narigi yonboshda poylab turgan kazaklarning changaliga tushar edi. Ularni ikki chaqirim joygacha quvib borib, hech qanday rahm-shafqat qilmay qilichdan o‘tkazishdi.

Biz tomondan bir quyi amaldagi kishi o‘lib, 8 ta yarador (shundan uchasi og‘ir), uch kishi kantuziya olgan edi. Skobelev dushmanning talofatini 2000 kishi deb hisoblaydi».

Skobelev yo‘l-yo‘lakay barcha qishloqlarga shafqatsizlarcha o‘t qo‘yib yakson qilib olg‘a siljib bordi. Ayniqsa u Andijon shahrining kulini ko‘kka sovurdi. Bu haqda manbalarda shunday yozilgan: «Andijonliklar qattiq qarshilik ko‘rsatdilar; ular har bir to‘siqdan foydalanar edilar, tomlar ustidan turib o‘q otishar, ko‘chalar, hovlilar, uylar, machitlar ichida yuzma-yuz olishardilar. Ularning qarshilik ko‘rsatishlari oldinda hujum qilib borayotganlarni g‘azablantirar, tobora junbushga keltirardi. Bozor maydonida Skobelev kolonnasi yirik xarilardan qilingan to‘siqqa duch kelib qoldi. Zambaraklarimiz oldinga o‘tkazildi va bir necha o‘q uzilgandan keyin dushman tumtaraqay bo‘lib ketdi. Turkistonliklar beshta istehkomdan tashqari, mustahkam qo‘rg‘onchaga aylangan uylarni ham jang bilan qo‘lga kiritdilar. Nihoyat, har uchala kolonna

o'rdaga yetib keldi va saroyini isyonchilardan tozaladi. Qisqa muddatli hordiqdan so'ng manzilgohga qaytildi, darvoqe, yo'l yoqasidagi imoratlarning hammasiga o't qo'yib borildi. Old qismlar qayerda ketayotganini yong'inga qarab bilib olish mumkin edi. Otishmalar hali tinmagan, andijonliklarning harbiy uroni-«Ur!», «Ur!» sadolari eshitilib turardi. Andijonni butunlay vayron qilish uchun general Troitskiy Skobelevga oltita zambarak berib, shaharni to'pga tutishga, bozor va yong'in bo'layotgan tomonlarni nishonga olishga buyruq berdi».

9 yanvarda Skobelev vayrona va kultepaga aylangan Andijonga kirib bordi. Po'latxon qolgan-qutgan kuchlari bilan Uchqo'rg'onga chekinishga ulgurgandi. 1876 yil 28 yanvarga o'tar kechasi Skobelev tomonidan yuborilgan jazo otryadi Uchqo'rg'onni egalladi, barcha himoyachilar o'ldirildi. Po'latxon bu yerdan qochib ulgurdi, biroq tez orada Marg'ilonda qo'lga olindi.

Rus qo'shinlarining Qo'qon xonligiga qarshi olib borgan urush harakatlarida Xudoyorxon tomonidan general Fon Kaufmanga asir sifatida ushlab berilgan Kitob va Shahrisabz beklari Jo'rabek va Bobobek faol qatnashdilar va Xudoyorxondan «o'ch» oldilar. 1880 yili ham Jo'rabek Farg'onadagi isyonlarni bostirishda ishtirok etadi va tez orada u yerda ko'rsatgan xizmatlari uchun «polkovnik» harbiy unvoniga sazovor bo'ladi. 1884 yili polkovnik Jo'rabek 4-darajali muqaddas Vladimir ordeni bilan mukofatlanadi. 1901 yili unga «general» unvoni beriladi. 1904 yilda esa janobi oliylari unga 3-darajali muqaddas Vladimir ordenini hadya qiladi.

Bosqinchi fon Kaufman Qo'qonda ko'tarilgan xalq harakatini bostirish bahonasida Qo'qon xonligini batamom tugatdi. 1876 yilning 19 fevralida Qo'qon xonligi bekor qilindi va uning o'rniga Farg'ona viloyati tashkil qilindi. Farg'ona vodiysida vahshiylarcha faoliyat ko'rsatgan jazo ekspeditsiyasining boshlig'i general Skobelev Farg'ona viloyatining harbiy gubernatori etib tayinlandi. Xulosa shuki, o'zbek xalqi mustaqillik uchun kurashining Po'latxon rahbarligidagi qo'zg'oloni mag'lubiyati bilan uchala o'zbek xonligi ham rus podsholigiga to'la qaram bo'lib qoldi. Ammo bu Farg'ona vodiysida Rossiya bosqinchilariga qarshi kurash barham topdi, degan ma'noni anglatmaydi. Erk, ozodlik va mustaqillik kurashida boy tarixiy an'analarga ega bo'lgan o'zbeklar, qirg'izlar va tojiklar dushmanga qarshi kurashni davom ettirdilar. Bosqinchilarga qarshi kurash markazi endi Oloy tog'lari xududlariga ko'chdi. Bu yerda qirg'iz ayoli Qurbonjon dodxoh o'z o'g'illari bilan qurollanish bo'yicha tengsiz Chor askarlariga qarshi kurashda afsonaviy qahromonliklar ko'rsatdi. Qurbonjon dodxoh ayol holiga qaramasdan chor generali Skobelevni sulh muzokaralari boshlashga majbur qildi. Chunki Skobelev nopisandlik bilan tinchlik bitimini tuzish uchun Qurbonjon dodxoh huzuriga mayor Ionovni yuborgan edi. Mag'rur ayol Ionovni qabul qilmadi va mavqei o'zi bilan teng bo'lgan qo'mondon bilan muzokara boshlashga rozi ekanligini ma'lum qildi. Natijada general Skobelevning o'zi Qurbonjon dodxoh bilan sulh muzokaralari olib borishga majbur bo'ldi va uning talablarini inobatga olishdan boshqa chora topaolmadi. Turkiston general-gubernatori fon Kaufman faqat 1877 yil yanvaridagina Sank-Peterburgga axborot yuborib, Farg'ona vodiysida tinchlik o'rnatilganligidan oq podshoni voqif etib, ko'nglini tinchlantirgan edi.

Ammo bu tinchlik nisbiy xarakterda edi, xolos. Amalda dushmanga qarshi kurash davom etdi. Buni biz qirg'iz va o'zbek urug'lariga mansub turli qabilalarning 1877 yil davomida ham Xudoyqul, Abdullabek, Umarbek, Sulaymon udaychi, Taniqul, Valixon to'ra, Abdukarimbek va

boshqalar bosh bo'lgan guruhlarining Chor Rossiyasi qo'shinlariga qarshi kurashni davom ettirganliklarida yaqqol ko'ramiz

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Milliy mafkura - mamlakat kelajagi poydevori. "Xalq so'zi" gazetasi, 7 aprel, 2000 yil.
2. Karimov I. "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q", T."Sharq", 1998.
3. Karimov I. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz" "Ishonch" gazetasi, 25 yanvar 2000 yil.
4. O'zbekiston tarixi (qisqacha ma'lumotnoma) T. "Sharq", 2000.
5. O'zbekiston tarixi (1-qism), T."Universitet", 1997.
6. O'zbekiston tarixi (talabalar uchun qisqacha Ma'ruzalar matni), T., "Universitet", 1999.
7. www.ziyonet.uz
8. www.pedagog.uz